

УДК 316.334.2:30.59

ТЕТЯНА ПЕТРУШИНА,

доктор соціологічних наук, завідувачка відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

ЮРІЙ САЄНКО,

доктор економічних наук, професор, завідувач відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України

Якість життя — головний критерій стану суспільства

Анотація

Стаття присвячена розробленню концепції та моделі розрахунку інтегрального індексу якості життя як головного узагальненого показника результатів людської діяльності. На підставі даних сучасних соціологічних досліджень сконструйовано систему соціологічних показників якості життя і розкрито їхні методологічні та операціональні особливості. Запропоновано проект українського соціологічного моніторингу “Якість життя”. Осмислені методологічні принципи передбачення змін якості життя в українському суспільстві.

Ключові слова: *якість життя, інтегральний індекс якості життя, соціологічний моніторинг*

В Україні рівень і якість життя так швидко зростають, що дедалі менше людей до них дотягуються.

Сучасне народне повір'я

Ми живемо за доби різноманіття всіляких індексів, які відображають лише одну з граней суспільного життя — індекс економічної свободи, індекс корумпованості тощо. Є, здавалось би, ближчий до людини “індекс людського розвитку”. Навряд чи громадянин знає і керується значеннями його складових: (1) рівень національного доходу; (2) тривалість життя; (3) гра-

мотність населення. Для кожного найважливіше відчувати, добре чи погано живе в конкретній країні. І якщо в таких поняттях, як “індекс економічної свободи” та “індекс людського розвитку”, використовують мало знані або зовсім незнані (переважно недоступні) громадянські статистичні дані, то в понятті “якість життя” провідну і визначальну роль відіграють його безпосередні відчуття якості життя, як кажуть в народі, “на власній шкірі”. Якість життя завжди стосується конкретного суб’єкта (індивіда, групи, суспільства) і залежить як від характеристик цього суб’єкта, так і від об’єктивних умов його життєдіяльності. Вона (якість життя) є комплексним поняттям вже з огляду на існування різноманітних граней та сфер самого людського життя, а також рівнозначної необхідності як суб’єктивної, так і об’єктивної оцінки всіх основних аспектів життєдіяльності людини. Не випадково філософія якості життя у найрозвиненіших країнах світу наприкінці ХХ століття вийшла на перший план у державній політиці і соціальній роботі. На щастя, науковці та практики вже дозріли до розуміння важливості цього поняття, а також до визнання обов’язкової необхідності соціологічних оцінок в системі показників якості життя: “давно закінчилися непримиренні дискусії про об’єктивні й суб’єктивні компоненти якості життя” [Ноль, 2008: с. 77].

Щодо визначення поняття “якість життя” маємо таке ключове судження: це комплексна характеристика “умов життєдіяльності населення, яка виражається в об’єктивних показниках і суб’єктивних оцінках задоволення матеріальних, соціальних і культурних потреб, пов’язаних із сприйняттям людьми свого становища залежно від культурних особливостей, системи цінностей і соціальних стандартів, що існують у суспільстві” [Беляєва, 2009: с. 33]. Західні дослідники дають цьому поняттю таке інтегративне визначення: це ступінь задоволення об’єктивних людських потреб, розгляданого крізь призму (з урахуванням) індивідуального (групового) сприйняття суб’єктивного благополуччя [Costanza, 2008].

Таким чином, якість життя є складним, багатокомпонентним конструктом, що передбачає залежність як від об’єктивних, так і від різноманітних суб’єктивних чинників: соціально-психологічних, соціокультурних та ін. А відтак, Ж.-К.Дисар і Ст.Делер застерігають, “перелік чинників, що відносяться до якості життя, фактично необмежений” [Dissart, 2000]. Особливо, коли підключаються чинники “об’єктивної суб’єктивності”. “За своєю природою, — пише Л.Беляєва, — якість життя — це об’єктивно-суб’єктивна характеристика умов існування людини, яка залежить від розвитку потреб самої людини і її суб’єктивних уявлень та оцінок свого життя” [Беляєва, 2009: с. 34]. Ще А.Кемпбел наголошував, що “якість життя потрібно побачити очима очевидця (суб’єкта)”. У цьому сенсі якість життя можна розглядати як соціальну (на рівні суспільства) і соціально-психологічну (на рівні індивіда) оцінку рівня життя, як показник соціальної, особистісної комфортності здійснення життєдіяльності. Таке розуміння близьке до “підходу потенційних можливостей” досягнення ціннісних благ А.Сена, іншими словами, досягнення того, що є значущим для людини.

Соціологічний підхід до дослідження якості життя передбачає також розуміння двох аспектів аналізу — громадського й індивідуального. При

цьому йдеться не тільки про незбіг якості життя соціуму з якістю життя індивіда, а й про проблему впливу соціально-економічного і політичного устрою суспільства на якість життя його членів. Таким чином, якість життя як сукупна, об'єктивно-суб'єктивна характеристика істотних обставин життя людини (групи, суспільства) є динамічною оцінкою, змінюваною в часі та просторі. Якість життя залежить насамперед від суспільно-політичної системи, від досягнутого рівня розвитку продуктивних сил і панівних у суспільстві соціально-економічних відносин, від системи нормативно-ціннісних координат та інших чинників.

Проблеми вимірювання. Теоретично існують три способи вимірювання якості життя: 1) порівняння з певним еталоном; 2) самооцінка, саморефлексія індивіда; 3) порівняння якості життя індивіда (спільноти) з якістю життя інших індивідів (спільнот). В ідеалі необхідне поєднання їх, а на практиці зазвичай використовують або один, або комбінацію двох способів. Зрозуміло, що ми маємо на увазі соціально позитивні потреби, цінності й цілі. Слід також мати критерій для порівняння — певний базовий рівень задоволення потреб. Таким може бути або науково розроблена й обґрунтована норма, або експертна оцінка. При цьому виникають такі питання: яким має бути алгоритм порівняння, що означає “більше” і “менше”, який критерій суттєвості відмінностей, як визначити “порогові” значення норм? Для різних соціальних груп і регіонів ці норми (стандарти), як правило, різні. Крім того, існує проблема ідентифікації соціальних потреб та інтересів і, відповідно, розроблення соціальних норм.

Об'єктивно показники якості життя як багатокомпонентної об'єктивно-суб'єктивної характеристики мають розгалужену багаторівневу структуру. Розрізняють одиничні, фрагментарні, узагальнені та інтегральні показники. Для оцінки якості кожної сфери людської життєдіяльності мають бути свої базові показники. При цьому необхідно визначити кількість цих вихідних, базових показників, значимість (вагу) кожного з них, формулу для розрахунку узагальнених та інтегральних показників (“згортання” базових показників в індекс), привести різномірні показники до загальної одиниці вимірювання.

Існують “плюси” і “мінуси” композитних індексів та оцінок. З одного боку, узагальнення дає можливість порівнювати, виявляти динаміку соціального розвитку, а з іншого — недооцінка окремих, базових показників може залишити без уваги гострі проблеми людей, наявні сфери соціальної напруженості.

Створення інтегральних показників якості життя (об'єктивні, суб'єктивні, зведені) — досить привабливе завдання. Однак для цього в ідеалі треба мати не просто сукупність, а систему взаємопов'язаних соціальних індикаторів. До того ж “якість життя складається з низки невзаємозамінних елементів, що характеризують різноманітні потреби людей”, і тому вони за відсутності професійного аналізу важко піддаються адекватному вираженню у вигляді одного зведеного показника [Мигранова, 2008].

При цьому варто мати на увазі, що система показників якості життя поділяється на: (а) базові — ті, що безпосередньо визначають якість життя, і (б) ті, що зумовлюють формування перших. Наприклад, рівень освіти не є

показником якості життя, це — один з його визначальних чинників. Доступність освіти як одна з характеристик умов життєдіяльності людини виступає фрагментарним показником якості життя. Аналогічно слід розрізняти поняття “якість життя населення” і “якість населення”.

З одного боку, необхідно розрізнити поняття, що описують суб’єктивні оцінки (інтегрально-узагальнювальні (на різних рівнях) і фрагментарні, що характеризують конкретні аспекти), визначати їх співвідношення між собою. З іншого боку, ці оцінки непросто зіставляти. Крім того, деякі з них, наприклад відчуття щастя, вельми нестабільні — тільки дурень може бути стабільно щасливим.

Проблема побудови систем оцінки якості життя перебуває на стадії розроблення. Тому завдання операціоналізації поняття якості життя та створення інтегральних індексів, як і раніше, залишається актуальним. Як пише Х.-Г.Ноль, “поки що занадто багато методологічних і субстанціальних проблем, пов’язаних із розробленням індексів, наприклад, вибір враховуваних компонентів, специфікація алгоритму узагальнення або проблема зважування даних, залишаються недостатньо розв’язаними” [Ноль, 2008: с. 70].

Система показників якості життя

Система показників якості життя населення України має охоплювати як мінімум такі сфери: здоров’я, добробут, зайнятість, житлово-побутові умови, екологічна ситуація, безпека, дозвілля і відпочинок, освіта, демократичне управління, участь у суспільному житті, соціальна захищеність, задоволеність життям.

Дані сучасних соціологічних досліджень (соціологічного моніторингу — (СМ), який здійснює Інститут соціології НАНУ¹, та Європейського соціального дослідження (ESS))² дають змогу виокремити низку суб’єктив-

¹ Проект “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” виконується в Інституті соціології НАНУ починаючи із 1994 року. Керівник проекту — академік НАН України, доктор економічних наук, директор Інституту соціології НАНУ В.М.Ворона. Автори програми проекту — доктор соціологічних наук Н.В.Паніна і доктор філософських наук Є.І.Головаха. Вибіркова сукупність кожного опитування в середньому становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України (18 і більше років) за статтю, віком, освітою, типом поселення і областями. За будовою вибірка є тріступеневою, стратифікованою, випадковою (із квотним скринінгом на останньому щаблі). Опитування здійснюються за методом самозаповнення анкет на основі республіканської опитувальної мережі, створеної ІС НАНУ і центром “Соціс”.

² У 2004 році Інститут соціології НАНУ увійшов до міжнародного наукового консорціуму, і Україна долучилася до великого моніторингового порівняльного міжнародного проекту “Європейське соціальне дослідження”. У другій хвилі проекту (кінець 2004 — початок 2005 років) брали участь 24 країни Європи. До третьої хвилі проекту (2006) долучилися колективи з Болгарії, Кіпру, Латвії, Росії, Румунії, а до четвертої (2008) — науковці з Ізраїлю та Хорватії. Усі опитування були проведені за єдиною методикою і за тим самим опитувальником. Генеральною сукупністю є люди у віці 15 років або більше, що проживають у зареєстрованих домогосподарствах на території країни, незалежно від громадянства,

них індикаторів, що характеризують кожний з зазначених доменів оцінювання якості життя.

Нижче до основних доменів оцінювання якості життя з цих двох моніторинрів вибірково включено найбільш релевантні показники, а до деяких блоків запропоновано додаткові індикатори. Соціологічні дані охоплюють період з 1992-го до 2012 року. Для приблизного уявлення про сучасний стан якості життя населення України проаналізовано деякі його індикатори.

1. Здоров'я

1. Частка населення, яке оцінило стан свого здоров'я як “добрий” і “відмінний”, % (СМ).

Здоров'я є одним із найголовніших показників і чинників якості життя. Показник стану здоров'я громадян України в середньому тримається на позначці “задовільний”: середній бал стану здоров'я населення до 2008 року становив 2,8–2,9 бала, а у 2008–2010 роках досяг 3,0 бала (за шкалою від 1 до 5 балів), а у 2012-му знову знизився до 2,9 бала. У 2012-му розподіл населення за станом здоров'я мав такий вигляд: дуже поганий — 3%; поганий — 21%; задовільний — 56%; добрий — 19%; відмінний — 1%.

2. Частка населення, якій вистачає необхідної медичної допомоги, % (СМ).

Цей показник зріс із 15% у 1996 році до 25% у 2008-му і знов зменшився до 19% у 2012 році.

3. Оцінка нинішнього стану системи охорони здоров'я в Україні: від 0 — дуже поганий до 10 — дуже добрий (ESS).

За цим показником Україна перебуває нижче за всі європейські країни. У 2011 році громадяни України вказали на його підвищення до 2,7 бала за 10-бальною шкалою (з 2,4 бала у 2009-му). Для порівняння: Росія — 3,7 бала, Польща — 3,8 бала, Франція — 6,0 бала, Фінляндія — 6,9 бала, Бельгія — 7,4 бала.

Додаткові показники

1. Частка населення, яке не відчуває труднощів або обмежень у повсякденному житті внаслідок хронічних захворювань, інвалідності, фізичної слабкості чи проблем із психікою (ESS).

У 2011 році за 3-бальною шкалою (де 1 — відчувають значною мірою, 2 — відчувають певною мірою, 3 — не відчувають) на першому місці була Греція (2,8 бала), тоді як Україна — на останньому (2,5 бала, з невеличким зростанням за останні роки).

2. Добробут

1. Частка населення, яке оцінило матеріальний стан своєї сім'ї за останні 2–3 місяці як такий, за якого вистачає на все необхідне (“вистачає на все не-

національності та мови. Вибірка формується за процедурами простого випадкового відбору й оцінювання дизайн-ефекту. Кількість інтерв'ю в Україні становила 2005 року — 2031, 2007 — 2002, 2009 — 1845, 2011 — 1931. З довірчою ймовірністю 0,95 помилка вибірки у представленні частки об'єктів із певною властивістю не перевищує 2,6%. Збирання національних даних здійснював Інститут соціології НАНУ з використанням опитувальних мереж фірм “Соціс” та Research & Branding Group.

обхідне, але нам не до заощаджень” і “вистачає на все необхідне, робимо заощадження”) (СМ).

Таких громадян у 2012 році у нас було лише 18%; падіння з 25% у 2008 році сталося через кризу (для порівняння: у 2002 році цей показник становив 14%).

2. Частка населення, яке оцінило свій сімейний дохід на даний час в термінах: “живу комфортно на цей дохід” і “можна жити на цей дохід” (ESS).

Ще гірше рівень життя українців виглядає у зіставленні з жителями інших європейських країн. Комфортно, за даними ESS, на свій сімейний дохід в Україні в 2011 році жило всього 3% населення. Нижче за цим показником свій сімейний дохід оцінили лише болгари (1%). А найкраще жилося людям у Данії – 69%. Водночас оцінку “можна жити на цей дохід” обрали 20% жителів України, 27% жителів Болгарії і 25% жителів Данії.

3. Зайнятість

1. Частка населення, яке цілком і радше задоволене своєю роботою (СМ).

У 1992 році ми мали 32% такого населення. Далі ця частка впала до 14% 2000 року, потім почалося зростання до 29% у 2008-му. Та з цього моменту криза спричинила падіння, й у 2012 році ця частка знизилася до 21%.

2. Частка населення, якому не бракує підходящої роботи (СМ).

Починаючи з 1996 року ця частка населення зростає з 23% до 32% у 2008 році, а потім кризова ситуація спричиняє її зниження до 23% у 2012-му.

3. Частка населення, якому легко знайти будь-яку роботу у своєму населеному пункті (СМ).

З 2002 року ця частка зростає з 14% до 39% у 2008-му, а потім під впливом кризи різко зменшується до 20% у 2012-му.

Додаткові показники

1. Частка населення, якому легко знайти роботу за кваліфікацією та з достатнім заробітком у своєму населеному пункті (СМ).

Ця частка населення за період 2002–2012 років майже не змінилася (3% і 2% відповідно).

2. Задоволеність співвідношенням часу, який витрачається на роботу, і часу, який присвячується іншим аспектам життя, бали (від 0 – зовсім незадоволений, до 10 – повністю задоволений) (ESS).

Найбільші бали задоволеності роботою за 10-бальною шкалою мають Данія (8,3) та Швейцарія (8,0). Найнижчі місця посідають Португалія і Чехія – по 6,8; Хорватія і Росія – по 6,7; Греція й Україна – по 6,6 бала.

За показником задоволеності співвідношенням часу, який витрачається на роботу, і того, що його присвячують іншим сторонам життя, Україна також посідає останнє місце серед країн Європи (5,8 бала). На такому ж низькому рівні оцінки цього співвідношення жителями Чехії (5,7), Росії (5,8), Португалії (6,1), Хорватії (6,3). Найвище цей бік свого життя оцінили мешканці Швейцарії та Данії (7,0 і 7,3 бала відповідно).

4. Житлово-побутові умови

1. Частка населення, яке цілком та радше задоволене життям у своєму населеному пункті (СМ).

З деякими коливаннями частка задоволених зросла з 27% у 1992-му до 44% у 2010 році, а у 2012-му вона становила 42%.

2. Середня кількість кімнат на одну родину, без урахування кухні, ванних кімнат і туалетів (ESS-2005).

Україна, маючи 3,2 кімнати на родину, за цим показником посідає одне з останніх місць серед європейських країн. Гірше становище лише в Угорщині (менше як три кімнати на родину). Найкраща ситуація у Фінляндії — 3,6 та Данії — 4,6.

3. Оцінка облаштування власного дому для домашньої роботи (за 10-бальною шкалою від 0 — у домі немає водопроводу, до 10 — “у домі є посудомийна машина” (ESS-2005).

За цим показником жителі України катастрофічно відстають від громадян європейських держав, набираючи лише 4,3 бала. Тоді як у Польщі побутові умови оцінюються на рівні 6,4 бала, у Фінляндії — 8,5 бала, у Данії — 8,9 бала. А відтак, українська сім'я витрачає на домашню роботу в середньому на день значно більше часу, ніж середньостатистичні сім'ї в країнах ЄС.

5. Екологічна ситуація

1. Частка населення, яке оцінює екологічну ситуацію в пункті свого проживання як відносно та цілком благополучну, (СМ).

За період 2002–2012 років цей показник зріс з 19% до 48%. Відповідно зменшилася частка населення, яке оцінює екологічну ситуацію як неблагополучну.

2. Частка населення, яке вважає, що екологічна ситуація (стан довколишнього середовища) за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилася (СМ).

З 1994 до 2012 року цей вельми низький показник незначно зріс — з 2 до 3% (за всі роки спостережень ця частка не перевищувала 5%).

Додаткові показники

Частка населення, яке радше задоволене благоустроєм та санітарним станом вулиць, парків, довкілля (СМ).

За роки спостережень цей показник ледь помітно підвищився — з 13% у 2002 році до 17% у 2010-му, а потім помітно зріс до 25% у 2012 році.

6. Безпека

1. Частка населення, яке вважає, що в їхньому мікрорайоні практично не трапляються випадки хуліганства та пограбувань (СМ).

Суттєво зменшилися випадки хуліганства та пограбувань — з 70% у 1998-му до 48% 2012 року. Відповідно зросла частка тих громадян, які зазначили, що в їхньому мікрорайоні практично не трапляються випадки хуліганства та пограбувань (з 13% у 1998-му до 28% у 2012 році).

2. Частка населення, яке вважає, що особиста безпека (на вулиці, в громадських місцях) за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилася (СМ).

Поліпшення безпеки визначає мізерна частка населення — найвищого рівня цей показник досяг у 2005 році (7%), а 2012 року так вважали 3% населення. Отже, суттєвого поліпшення криміногенної ситуації не відбувається.

3. Частка громадян, які зазначили, що ні вони, ні члени їхніх родин за останні п'ять років не ставали жертвами пограбування або фізичного насильства (ESS).

Ця частка населення досить значна. І вона практично стабільна з невеликим зростанням — з 82% у 2005-му до 85% у 2011 році. Україна перебуває на рівні середніх значень серед європейських країн, несуттєво відстаючи від найблагополучніших країн, таких як Польща (89%) і Хорватія (94%).

Додаткові показники

1. Частка населення, яке почуває себе безпечно у районі свого проживання з настанням темряви (ESS) (за шкалою від 1 — “відчуваю сильну небезпеку” до 4 — “почуваюсь у повній безпеці”).

В Україні ситуація була найкращою у 2009 році (3,0 бала), у 2011 році вона погіршилася до 2,5 балів. Стан безпеки в нашій країні гірший, ніж у Німеччині, Франції, Бельгії (по 3,0 бали), Швейцарії, Хорватії та Словенії (по 3,3 бали), а також інших європейських державах.

7. Дозвілля і відпочинок

1. Частка населення, якій вистачає повноцінного дозвілля (СМ).

Хоча за цим показником ситуація в Україні дещо поліпшилася, в цілому вона перебуває на незадовільному рівні: у 1996 році повноцінного дозвілля вистачало 15% населення, у 2012 році їх стало трохи більше — 23%. Майже половині (47%) бракує повноцінного дозвілля.

2. Частка населення, якій вистачає можливості повноцінно проводити відпустку (СМ).

У 1998 році повноцінно проводила відпустку мізерна частка населення України (5%), більшість (68%) такої можливості не мала. Ситуація поліпшується дуже повільно: у 2012 році можливості повноцінно відпочивати вистачало 14%, бракувало — 61% населення.

3. Частка населення, яке вважає, що можливості брати участь у культурному житті за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилися, (СМ).

Вже 18 років 8–13% населення України рік у рік живе в ейфорії покращення його участі у культурному житті. У 2012 році 6% населення вважали, що їхні можливості брати участь в культурному житті поліпшилися.

Додаткові показники

1. Частка населення, яке вважає, що умови відпочинку під час відпустки за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилися (СМ).

Не мають наші люди майже ніякого покращення за сказаним показником: у 1994 році — 2%; у 2012-му — 4%.

2. Частка населення, яке вважає, що умови відпочинку та дозвілля після роботи за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилися (СМ).

Та сама ситуація і за цим показником: у 1994 році покращення зазначених умов відзначили 3%; у 2012-му — 5%.

Можливість відпочинку і дозвілля погіршується зі зменшенням розміру населеного пункту. У 2006 році культурно-розважальні заклади так задовольняли ці потреби населення: Київ — 38%, велике місто — 19%, середнє місто — 12%, а село — лише 9%.

8. Освіта

1. Частка населення, яке радше та повністю задоволене своєю освітою (СМ).

Частка задоволених зросла з 29% у 2002-му до 39% у 2012 році.

2. Частка населення, якій вистачає можливості дати дітям повноцінну освіту (СМ).

Громадяни України практично не мають можливостей дати своїм дітям повноцінну освіту. Мали такі можливості лише 6% у 2002 році та трохи більше, 9% — у 2012-му.

3. Оцінка нинішнього стану системи освіти (від 0 — дуже поганий, до 10 — дуже добрий) (ESS).

Стан системи освіти у країні постійно погіршується. У 2011 році громадяни оцінили його рівень у 3,9 бала за 10-бальною шкалою, що є одним із найгірших показників в Європі (гірша ситуація лише у Греції — 3,1 бала). Для порівняння: у Росії громадяни оцінили стан системи освіти на рівні 4,3 бала, у Польщі — 6,0, у Данії — 7,2, у Фінляндії — 7,9 бала.

9. Демократичне управління

1. Частка населення, яке радше та повністю задоволене тим, як розвивається демократія в нашій країні (СМ).

Цей показник введено до соціологічного моніторингу вперше 2012 року: задоволені становили лише 13%, а незадоволені — 59%!

2. Задоволеність роботою уряду в Україні (від 0 — зовсім незадоволений, до 10 — повністю задоволений) (ESS).

Рівень задоволеності роботою уряду в країні — один із найгірших в Європі (2,3 бала за 10-бальною шкалою). Лише у Греції рівень задоволеності роботою уряду ще нижчий (1,8 бала). У Росії він становить 4,5 бала, у Польщі — 3,9, у Фінляндії — 5,4.

3. Частка населення, яке вважає, що сьогодні в Україні люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди (СМ).

Упродовж усіх років моніторингових спостережень половина або навіть більше за половину населення вважало, що люди в Україні можуть вільно висловлювати свої політичні погляди. За останні два роки ці оцінки почали різко падати: у 2010 році — 68%; у 2011 році — 52%; у 2012 році — 46%.

Додаткові показники

1. Частка населення, яке вважає, що можливість вільно висловлювати власні погляди за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилася (СМ).

Якщо в період від 1994 до 2005 року цей показник то зменшувався, то збільшувався (мінімум (18%) був у 1998-му, максимум (31%) — у 1994

році), то після 2005-го він постійно знижувався: у 2010-му році він знизився до 14%, а у 2012-му — до 7%.

2. Частка населення, яке переважно та цілком довіряє певним інститутам влади (Президентові, Верховній Раді, урядові тощо) (СМ).

3. Частка населення, яке оцінює в цілому політичну ситуацію в Україні як спокійну та благополучну (СМ).

Ця частка зросла з 9% у 1998 році до 17% у 2012-му, залишаючись на доволі низькому рівні.

10. Участь у суспільному житті

1. Частка населення, яке радше задоволене своїм становищем у суспільстві на теперішній час (СМ).

Частка задоволених зросла з 16% у 1992-му до 19% у 2012 році, залишаючись дуже низькою.

2. Частка населення, яке за останні 12 місяців працювало в політичній партії або русі (в іншій організації та об'єднанні) (ESS).

Суспільно-політична активність населення України у вигляді участі в політичних партіях або рухах, по-перше, не змінюється за роки спостережень, залишаючись вельми низькою (4% у 2011 році), і, по-друге, перебуває приблизно на такому самому рівні, як і в інших європейських країнах.

3. Частка населення, яке могло би щось зробити проти рішення уряду країни, що утискає його законні права та інтереси (СМ).

Протестний потенціал середнього українця дуже низький порівняно з Європою, де масові виступи у відповідь на різні утиски прав і свобод масштабні і негайні. Лише менш як десятку частину населення становлять ті, хто вважає, що могло би щось зробити проти рішення уряду країни, яке утискає їхні законні права та інтереси (у 2012 році так вважали 6,4% громадян).

4. Частка населення, яке користується Інтернетом вдома, на роботі та в інших місцях (СМ).

Громадяни України активно долучаються до Інтернету: у 2002 році таких було лише 5%, у 2012-му — 53%.

Додаткові показники

1. Частка населення, яке користується Інтернетом або електронною поштою вдома чи на роботі у своїх особистих цілях, тобто не для виконання службових завдань (за шкалою від 0 — “не маю доступу (до Інтернету) ні на роботі, ні вдома” до 7 — “щодня”) (ESS).

За 7-бальною шкалою Україна у 2011 році набирає 2,6 бала, тоді як Польща — 4,2; Німеччина — 4,7; Норвегія і Нідерланди — по 5,8 бала тощо.

11. Соціальна захищеність

1. Частка населення, яке вважає, що захищеність від свавілля влади, посадовців за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилася (СМ).

Громадяни практично не захищені від вказаного лиха. Лише 2005 року частка населення, яке вважало, що захищеність від свавілля влади, посадовців за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилася, перевищила

10-відсотковий рівень. В інші роки спостережень ця частка була дуже незначною (близько 2%). І 2012 року ця частка становила 3% населення.

2. Частка населення, якій вистачає заощаджень для підтримання добробуту хоча б упродовж року в разі тяжкої хвороби, безробіття, майнових збитків (СМ).

Цей показник свідчить про глибоку злиденність українців: він ледь доповз від 3% у 2002 році до 9% у 2008 році, а після кризи впав до 5% у 2012 році.

3. Частка населення, яке вважає, що гарантії зайнятості, забезпечення роботою за останні 12 місяців трохи та значно поліпшилися (СМ).

З невеликими коливаннями ситуація у 2012 році залишається такою самою, як і в 1994 році, — лише 3% українців відчувають поліпшення.

12. Задоволеність життям

1. Частка населення, яке радше та повністю задоволене своїм життям загалом (СМ).

Рівень задоволеності життям, падаючи з 25% до 14% упродовж 1992–1998 років, потім різко пішов вгору і досяг 36% у 2008-му. Натомість після кризи він впав до 31% у 2012 році.

2. Інтегральний індекс соціального самопочуття (СМ).

Інтегральний індекс соціального самопочуття розраховується за шкалою, яка охоплює 44 пункти (або 20 пунктів за стислим варіантом, який постійно включають до моніторингових опитувань); ці аспекти стосуються різноманітних соціальних благ, кожне з яких респондент оцінює на предмет того, вистачає чи бракує йому цього блага. У 2004 році цей індекс досяг нижньої межі діапазону середнього рівня (37–43 бали). Загалом у період 1996–2008 років відбулося його зростання з 35,1 до 39,4 бала, а після кризи він впав до 37,4 бала у 2012 році.

Методологічні та операційні особливості соціологічних показників якості життя

Проведений аналіз розрізнених соціологічних показників якості життя і намагання звести їх у єдину логічну систему, як і очікувалося, показали брак інформаційно-сміслової повноти. Відомі, розкидані по різних проектах соціологічні показники, що тією чи іншою мірою розкривають суть якості життя, по-перше, мають випадковий, несистемний характер; по-друге, їх вимірюють різними, а отже, не зіставними шкалами; по-третє, як висновок, вони не дають змоги побудувати адекватний інтегральний індекс суб'єктивної оцінки якості життя.

У реальному випадку, — це мав би бути значний дослідницький внесок, — варто було б розробити інтегральний індекс якості життя, побудований на смислому системному комплексі об'єктивних і суб'єктивних показників, які під кутом зору різних аспектів, доповнюючи одне одного, розкривали би суть цього явища.

Слід зазначити, що серед суб'єктивних показників є такі, що за своєю суттю надто близькі до інтегральних оцінок якості життя, але, на жаль,

вони досі ще не зустрічаються в соціологічних дослідженнях. Це, наприклад, частка громадян, які мають намір виїхати з України на тимчасові заробітки чи навчання, але повернутися назад; частка громадян, які мають намір виїхати з України назавжди; частка тих, хто вважає, що його життя “наповнене осмисленими діями з розв’язання проблем задоволення власних потреб та інтересів як щодо минулого і повсякденного, так і щодо майбутнього”.

Для забезпечення адекватного вимірювання важливо, щоб кожний об’єктивний та суб’єктивний показник розглядався за такою соціальною смисловою інтервальною шкалою, на якій визначені його порогові значення.

“Порогові точки” і “нормальні інтервали” — це аж ніяк не новина. Вся медицина, як і фармакологія, на них будована. Температура за $37,3^{\circ}\text{C}$ — поріг, за яким настає хворобливий стан людини, є лікувальні та смертельні дози для різних лікарських засобів тощо. Демократія, наприклад, дотримується норм більшості — є проста більшість, коли певне рішення набирає “50% плюс 1 голос”, і є конституційна більшість, коли треба набрати $2/3$ від усіх голосів.

Усі соціальні показники поділяють на два види: однополюсні та двополюсні.

Однополюсні, односпрямовані показники — це показники, які мають впорядковані фази їхнього якісного смислового стану, коли шкала спрямована від негативних до позитивних у соціальному сенсі значень. Наприклад, стан здоров’я респонденти оцінюють за такою односпрямованою якісною шкалою:

Дуже поганий	Поганий	Задовільний	Добрий	Дуже добрий
--------------	---------	-------------	--------	-------------

У схематичному вигляді порогові значення і фази значень однополюсних показників подано на рисунку 1.

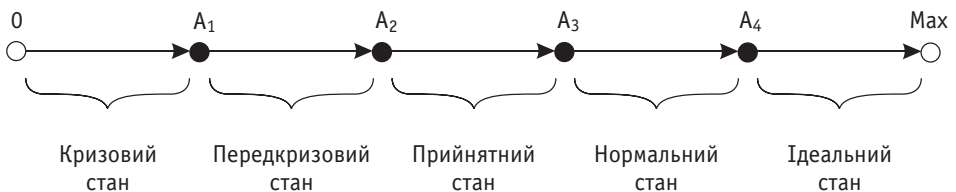

Рис. 1. Порогові значення ($A_1; A_2; A_3; A_4$) та фази ($0A_1; A_1A_2$ і т.д.) соціального смислу однополюсних показників

Порогові значення — це точки (іноді з невеликими околами), де процес переходить від фази до фази. При цьому поріг A_4 може як завгодно близько наближатися до точки Max (максимального значення шкали).

Двополюсні показники — це такі соціальні показники, для яких зліва і справа від нормальної фази розташовані фази ненормального (погіршеного) стану; схематично ці показники набувають такого вигляду (рис. 2).

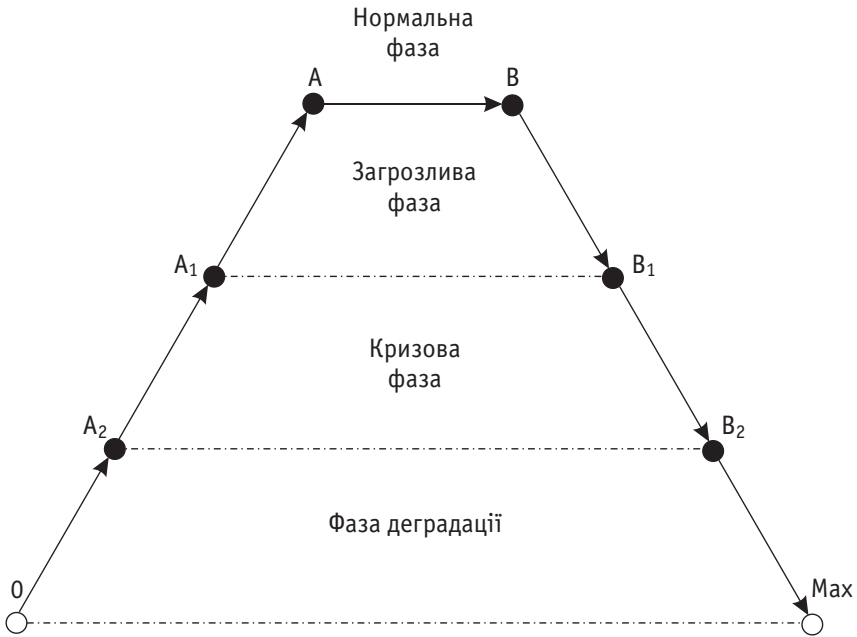

Рис. 2. Порогові значення (A; A1; A2; B; B1; B2) та фази (AB; AA1 і т.д.; BB1; B1B2 і т.д.) соціального смислу двополюсних показників

Прикладом двополюсного показника є рівень безробіття: економісти США вважають, що нормальна фаза становить від 4% до 8% працездатних (A = 4%; B = 8%). Якщо рівень безробіття менший за 4% або більший за 8%, це спричиняється до негативної соціально-економічної ситуації. У першому випадку зникає чинник конкуренції; у другому — безробіття уявлюється у зниженні рівня та якості життя, протестах, страйках, масових демонстраціях тощо. Наведені на рисунках 1 і 2 порогові точки слід визначати експертним методом на базі статистики та соціологічних даних і використовувати в рамках тлумачення соціальних явищ та формулювання висновків і рекомендацій. Без такої порогово-фазової бази аналіз ситуації не може бути досконалим, ба й виглядатиме сумнівно.

Ілюстративний приклад розрахунку інтегрального індексу якості життя

Загальна формула розрахунку інтегрального індексу якості життя (ПЯЖ) виглядає так:

$$I = \frac{\sum \alpha\beta}{\sum \alpha}, \quad (1)$$

де β — показники, які визначаються для якомога повного відображення явища і подаються в одних і тих самих відносних безрозмірних (можна більших) значеннях на підставі однакових шкал. Для цього в кожному конкретному випадку виконують адекватну процедуру нормування; α — ваговий коефіцієнт, який визначають експертно, позаяк соціологічні показники часто не мають достатніх динамічних рідів.

Як ілюстративний приклад вибрано 10 із 12 запропонованих для цього сфер оцінювання якості життя (сфери безпеки і соціальної захищеності об'єднані в одну, сфера дозвілля і відпочинку відсутня). При цьому для кожної сфери були відібрані лише ті показники, значення яких піддавалися трансформації на 10-бальну шкалу [0; 1; ...; 10 балів]. Так само умовно кожному показнику приписували (оскільки приклад ілюстративний, то він не визначався експертно) ваговий коефіцієнт α . У Додатку А наведено розрахункові таблиці, за якими були отримані індекси по кожній сфері. Нижче подано зведену таблицю умовного розрахунку інтегрального індексу якості життя (табл. 1).

Таблиця 1

**Зведена таблиця умовного розрахунку
інтегрального індексу якості життя**

Сфери	Розрахунковий індекс $0 \leq I_i \leq 10$	Вага сфери $0 \leq a_i \leq 10$	$a_i I_i$
1. Здоров'я	4,47	10	44,70
2. Добробут	5,32	10	53,20
3. Зайнятість	3,26	9	29,34
4. Освіта	5,66	8	45,28
5. Житло	5,97	9	53,73
6. Задоволеність життям	3,20	10	32,00
7. Участь у суспільному житті	3,33	8	26,64
8. Довкілля	4,04	8	32,32
9. Демократичне управління	3,55	8	28,40
10. Соціальна захищеність	3,19	10	31,90
Суми	–	$\sum a_i = 90$	$\sum a_i I_i = 377,51$
Інтегральний індекс $\text{ПЯЖ} = \sum a_i I_i / \sum a_i$	–	–	ПЯЖ = 4,19

При проведенні експертних процедур доцільно використовувати шкалу смислових значень, а не подавати її у спрощеному вигляді, на кшталт: “Оцініть рівень якості А за шкалою: від 0 – “дуже низька” до 10 – “дуже висока””. Коли не визначені порогові точки, інтервальні значення рівня якості життя на однополюсній шкалі (від 0 – “найгірше” до 10 – “найкраще”) набувають специфічного смислу (табл. 2).

Таблиця 2

**Тлумачення значень інтегрального індексу
(за шкалою від 0 до 10 балів)**

Інтервальне значення шкали за точності 5%	0–0,05	0,06–2,0	2,1–4,0	4,1–6,0	6,1–8,0	8,1–9,94	9,95–10
Смислове значення шкали	Абсолютно відсутнє явище	Дуже низький рівень явища	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Дуже високий рівень	Максимально високий рівень

Отже, за поданою шкалою смислових значень, якість життя в Україні ледь-ледь потрапляла в інтервал середніх оцінок: 4,19 (4,1–6,00) бала.

Спроба порівняння якості життя населення України з іншими європейськими країнами-учасницями ESS

П'ята хвиля Європейського соціального дослідження 2011 року охоплювала 26 країн Європи. Кількість інтерв'ю становила від 1083 у Кіпрі до 3031 у Німеччині. Оскільки в цьому дослідженні не ставилось завдання висвітлити проблему якості життя, показники ESS, по-перше, не повністю охоплюють всі сфери якості життя; по-друге, кожен сферу вони розкривають лише частково. Натомість дані цього дослідження як у динаміці, так і окремо по кожній країні мають певне значення щодо подальшого розроблення Українського соціологічного моніторингу “Якість життя”.

Аналіз підходів до формування інтегрального індексу базується на трьох прикладах.

1. Оцінка 26 країн за чотирма показниками задоволеності: “життям загалом”, “нинішнім станом економіки”, “роботою уряду” і “тим, як працює демократія”. За середнім балом країни чітко впорядковуються від найрозвинутіших до слабких — Україна лише 25-та (табл. 3).

2. На підставі розрахунку середніх значень основних показників дев'яти вирізнених сфер (поки що без включення вагових коефіцієнтів) зроблено спробу порівняти чотири країни:

Фінляндія ($N = 1878$) — найрозвинутіша серед вихідців із Російської Імперії;

Польща ($N = 1751$) — нещодавня складова так званого “соціалістичного табору”;

Росія ($N = 2595$) — “імперська колыска” всіх трьох інших вибраних країн;

Україна ($N = 1931$) — молода незалежна країна, яка ніяк не вирішить проблему вектора майбутнього вдосконалення.

Порівняльне зіставлення (за шкалою від 0 до 10 балів) середніх значень дев'яти сфер якості життя цих країн подано в таблиці 4. Для України загальні середні оцінки невтішні. Навіть надто вузький обсяг суб'єктивних оцінок якості життя за ESS дає багату базу для детального аналізу.

3. Експериментальне порівняння індексу людського розвитку та індексу якості життя (табл. 5).

За рівнем задоволеності життям загалом Україна посідає останнє місце серед 26 досліджуваних європейських країн. Лише показники задоволеності життям українських громадян і жителів Болгарії нижчі за середній рівень (табл. 3), тобто менш як п'ять балів. Навіть у Греції, де спостерігаються найнижчі в Європі суб'єктивні оцінки задоволеності населення нинішнім станом економіки, роботою уряду, дієвістю демократії, задоволеність життям загалом дещо вища за середній рівень (5,7 бала). Звісно, це є наслідком багатьох чинників, зокрема специфіки національного менталітету (деякою мірою — оптимізму), культурних особливостей, які зумовлюють певний тип

життєсприйняття людей. За рівнем задоволеності життям загалом жителі Греції тяжіють до населення Росії, Угорщини, Португалії. Оцінки мешканців інших європейських країн суттєво вищі (понад шість балів). Найвищий рівень зафіксовано в Данії — 8,4 бала. У Фінляндії він також доволі високий — 7,9 бала.

Таблиця 3

Рівень задоволеності громадян 26 країн Європи життям загалом та його окремими аспектами у 2011 році (за шкалою: від 0 — “зовсім незадоволені” до 10 балів — “повністю задоволені”), 2011, бали

Країна	Рівень задоволеності (0–10 балів)				Середній бал
	Життям загалом	Нинішнім станом економіки	Роботою уряду	Тим, як працює/діє демократія	
Швейцарія	8,14	6,60	5,94	7,07	6,93
Норвегія	7,93	7,47	5,30	6,93	6,91
Швеція	7,91	6,49	6,11	6,75	6,82
Фінляндія	7,94	6,04	5,44	6,26	6,42
Данія	8,35	5,40	4,61	6,94	6,33
Нідерланди	7,77	5,72	5,30	6,18	6,24
Кіпр	7,14	4,18	4,91	5,78	5,50
Німеччина	7,25	5,34	3,79	5,31	5,42
Бельгія	7,51	5,04	3,65	5,20	5,35
Ізраїль	7,49	4,73	3,88	5,22	5,33
Польща	7,00	4,45	3,91	5,04	5,10
Естонія	6,52	4,17	4,33	5,09	5,03
Велика Британія	7,17	3,49	4,29	4,97	4,98
Чеська Республіка	6,41	3,48	3,43	4,85	4,54
Іспанія	7,30	2,74	2,96	5,10	4,53
Словаччина	6,56	3,62	3,63	4,17	4,50
Угорщина	5,86	3,16	4,39	4,42	4,45
Російська Федерація	5,70	3,66	4,50	3,85	4,43
Ірландія	6,59	2,52	3,56	4,94	4,40
Франція	6,34	3,36	3,53	4,24	4,37
Словенія	6,97	2,87	2,65	3,20	3,92
Хорватія	6,33	2,55	2,43	3,77	3,77
Португалія	5,93	2,38	2,40	3,54	3,56
Болгарія	4,88	2,38	3,45	3,14	3,46
Україна	4,82	2,28	2,25	3,17	3,13
Греція	5,71	1,34	1,82	2,98	2,96
Середнє	6,83	4,06	3,94	4,93	4,94

Стосовно задоволеності роботою уряду, станом економіки та демократії Україна разом із Грецією, Португалією і деякими іншими країнами посідає останні місця. Польща за цими показниками перебуває приблизно на середньому рівні, Фінляндія — на одному з найвищих місць. Відповідно і середній бал України, розрахований за виокремленими чотирма індикаторами, є дуже низьким (3,1; нижче — лише Греція (3,0)), середній бал Росії — нижчий за середній (4,4), Польщі — на середньому рівні (5,1), Фінляндії — на високому (6,4).

Розрахунки середніх показників за виокремленими 9 сферами оцінювання якості життя (згідно з даними ESS) по кожній з чотирьох країн та інтегральних індексів якості життя по кожній із цих країн свідчать про те, що станом на 2011 рік якість життя населення України за багатьма параметрами перебуває не просто на низькому, а на найнижчому серед досліджуваних країн-учасниць ESS рівні (табл. 4).

Таблиця 4

**Середні значення по деяких сферах якості життя за показниками
“Європейського соціологічного дослідження” ІС НАНУ
(за шкалою 0÷10 балів), 2011, бали**

Сфери оцінювання якості життя	Країни			
	Фінляндія	Польща	Росія	Україна
Здоров'я	5,36	3,75	3,51	2,92
Добробут	7,98	7,14	6,23	5,43
Зайнятість	6,23	6,58	7,05	6,18
Безпека	8,14	8,55	7,51	6,53
Дозвілля	3,31	3,07	2,94	2,80
Освіта	7,87	5,96	4,31	3,90
Демократичне управління	5,85	4,48	4,18	2,71
Участь у суспільному житті	2,18	0,56	0,70	0,52
Задоволеність життям	7,94	7,00	5,70	4,82
Середнє	5,66	5,23	4,68	3,98

Середнє значення якості життя українських громадян, за їхніми самооцінками, становить лише 4,0 бала за 10-бальною шкалою, у росіян — 4,7 бала, у поляків і фінів, хоча й незначно, але перевищує середній рівень (5,2 і 5,7 бала відповідно). Найнижчі показники Україна має у сфері здоров'я, дозвілля, демократичного управління й участі в суспільному житті. Вище за середній українські громадяни оцінили досягнутий рівень у сферах зайнятості та безпеки. За оцінками зайнятості (які перевищують середній рівень) Україна тяжіє до своїх “історичних” сусідів. Схожі показники зафіксовано й у сфері дозвілля (але на рівні, нижчому за середній). Найбільші варіації (розбіжності) спостерігаються при оцінюванні сфер освіти й демократичного управління. Якщо в Україні ці сфери якості життя були оцінені на рівні 3,9 і 2,7 бала, то у Фінляндії вони отримали удвічі вищі оцінки: 7,9 і 5,6 бала відповідно.

Здобуті дані підтверджують сформульовані в цьому дослідженні ідеї: Головним критерієм суспільного стану країни має бути інтегральний індекс якості життя.

Для повного відображення якості життя необхідне системне комплексне поєднання об'єктивних і суб'єктивних оцінок.

Для отримання суб'єктивних оцінок необхідно започаткувати Український соціологічний моніторинг "Якість життя" (УСМЯЖ).

Індекс людського розвитку та індекс якості життя

Пропонуючи індекс якості життя на роль головного інтегровального чинника суспільного розвитку, порівняємо його з індексом людського розвитку для 26 країн Європи у 2011 році (табл. 5).

Таблиця 5

Порівняльна таблиця індексу людського розвитку та індексу якості життя в країнах-учасниках ESS, 2011

Країна	Середній бал якості життя (x)	Індекс людського розвитку (y)	Країна	Середній бал якості життя (x)	Індекс людського розвитку (y)
Швейцарія	6,93	9,03	Чеська Республіка	4,54	8,56
Норвегія	6,91	9,43	Іспанія	4,53	8,78
Швеція	6,82	9,04	Словаччина	4,50	8,34
Фінляндія	6,42	8,82	Угорщина	4,45	8,16
Данія	6,33	8,95	Росія	4,43	7,55
Нідерланди	6,24	9,10	Ірландія	4,40	8,63
Кіпр	5,50	8,40	Франція	4,37	8,54
Німеччина	5,42	9,05	Словенія	3,92	8,84
Бельгія	5,35	8,86	Хорватія	3,77	7,96
Ізраїль	5,33	8,88	Португалія	3,56	8,06
Польща	5,11	8,13	Болгарія	3,46	7,71
Естонія	5,03	8,35	Україна	3,13	7,29
Велика Британія	4,98	8,63	Греція	2,96	8,61

Примітка: Індекс людського розвитку помножено на 10 для зручності порівняння (за шкалою 0–10 балів).

Це — експериментальне порівняння. Але й воно засвідчує, що ці два критерії подібні — коефіцієнт модульної кореляції MR між ними (за формулою Ю.Саєнка) дорівнює 0,64:

$$MR = 1 - \frac{\sum |\Delta y - K \Delta x|}{2 \sum |\Delta y|} = 1 - \frac{17,69}{48,64} = 0,64; \text{ де } K = \frac{\sum \Delta y}{\sum \Delta x}.$$

Натомість варіативність індексу людського розвитку значно менша ($|\Delta \bar{x}|/|\bar{x}| = 0,42/8,54 = 0,05$, тобто 5%), ніж варіативність середнього значен-

ня якості життя ($|\Delta\bar{y}|/|\bar{y}| = 0,94/4,94 = 0,19$, тобто 19%). Це свідчить про те, що індекс якості життя дає різноманітнішу картину — різниця між країнами виразніша. Отже, треба очікувати, що коли буде побудовано адекватну базу об'єктивних і суб'єктивних показників, індекс якості життя, по-перше, дасть оцінки, які ближчі до сутності життя країн, а по-друге, дасть різноманітнішу, виразнішу різницю між спільнотами. І нарешті, найголовніше — індекс якості життя буде легше зрозуміти широкому колу громадян, оскільки він відображає спосіб і сутність їхнього повсякденного життя.

Проект Українського соціологічного моніторингу “Якість життя” (УСМЯЖ)

Визначаючи суб'єктивні показники якості життя, ми виходимо зі схеми, наведеної на рисунку 3, де подано 12 виокремлених вище сфер (доменів) суспільного життя громадянина.

Проект моніторингу складається саме з показників, які мають бути адекватно трансформовані у соціологічні запитання. При цьому деякі показники для розкриття їхнього змісту потребують декількох запитань. Отже, в кінцевій формі УСМЯЖ базуватиметься на анкеті, яка матиме два розділи: перший — власне запитання стосовно якості життя, тобто основний і майже незмінний блок; другий невеликий розділ міститиме запитання щодо певного актуального аспекту (вони кожного разу можуть бути різними).

Усі показники мають вимірюватися за шкалою від 0 до 10 балів.

Проект структури УСМЯЖ представлений у Додатку А. Остаточну структуру і склад УСМЯЖ мають розробляти за міждисциплінарним принципом економіста, статистика, соціолога, політолога тощо.

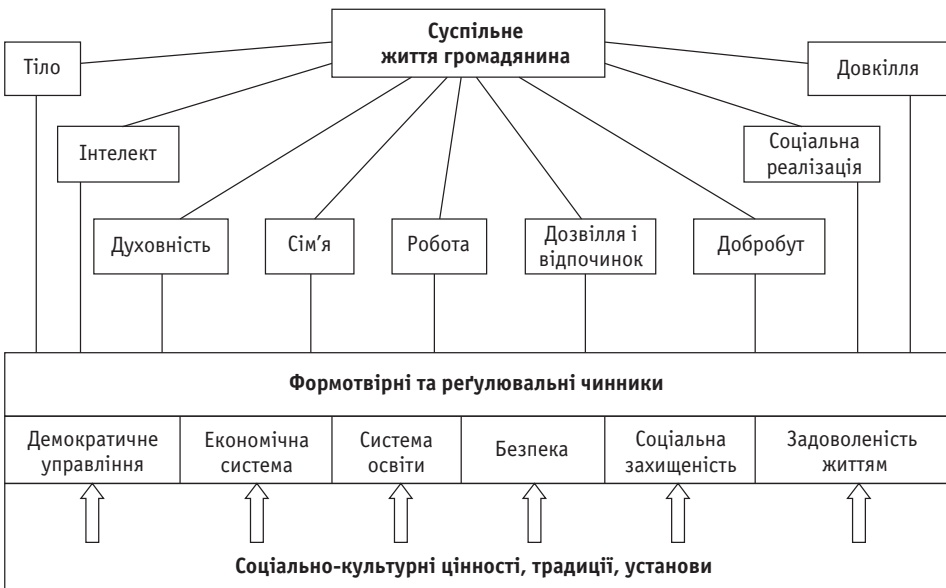

Рис. 3. Основні сфери суспільного життя громадянина

Сценарні передбачення змін якості життя

На жаль, розвиток сфери соціальних відносин (через її залежність від багатьох слабо визначуваних чинників) важко піддається передбаченням. Деякі чинники мають або вагому суб'єктивну складову, або точки стрибко-подібних змін, або надто складний нелінійний характер тощо.

Натомість сценарний метод, особливо якщо він включає процедури експертного “мозкового штурму”, обіцяє менш-більш прийнятні результати. Але і в цьому разі слід зважати на деякі методологічні принципи та застереження:

1. До соціальної сфери некоректно застосовувати такі поняття, як “прогноз” чи “прогнозування”, оскільки ці процедури вимагають конструктивних операційно-обчислюваних процедур на основі чітких алгоритмів та комп'ютерних програм спеціально скоригованих щодо смислу прогнозованих явищ і процесів. Відтак, в нашому випадку слушно оперувати такими поняттями, як “передбачення”, “сценарій”.

2. Будь-яка людина, соціальна група чи суспільство загалом зорганізують своє життя в координатах певної системи моделей життєдіяльності соціуму (МЖС) (див. рис. 4).

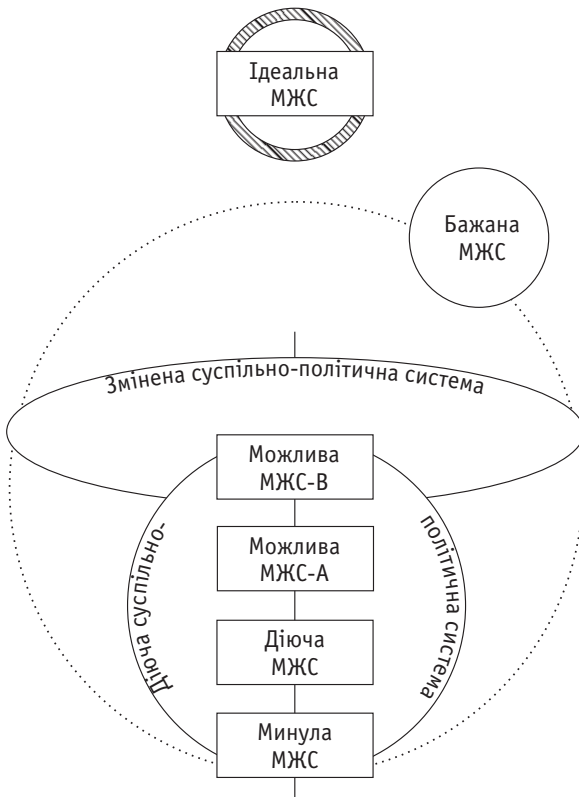

Рис. 4. Система моделей життєдіяльності соціуму

У підґрунті такої системи моделей маємо *минулу МЖС*, оскільки пам'ять становить суттєву частину свідомості та підсвідомого. Минула модель набирає домінантного значення, коли і сучасне, і майбутнє перебувають у стані сильної невизначеності (“Як було добре колись, а зараз все чуже, незнайоме, неприйнятне, нестерпне...”).

Чинна МЖС визначається системою цінностей, можливостями і обмеженнями чинної соціально-політичної системи (СПС) цінностями, потребами, інтересами, можливостями людини чи соціуму.

Можлива МЖС-А — це змінена за бажаннями соціуму чинна МЖС, але в рамках чинної СПС.

Можлива МЖС-В — це змінена в такий спосіб за бажаннями соціуму чинна МЖС, що передбачає еволюційну чи революційну зміну СПС.

Бажана МЖС — це модель, яка не прив'язана до типу СПС. Такі моделі, не підкріплені програмами, виконавцями та ресурсами, впродовж усіх років незалежної України продукуються, якщо не тисячами, то сотнями, часом — за величезні кошти, із залученням іноземних “спеціалістів”, які, по-перше, далекі від глибокого і повного розуміння України, ментальності її людей та соціуму, а по-друге, зацікавлені лише в заробітку, тож їх мало хвилює доля України і відповідність реальності того, що вони “конструюють”.

Ідеальна МЖС — це модель в координатах нездійснених ідеалів, які “гріють душу” і без яких не можуть жити ні людина, ні соціум. Коли беруться за втілення в життя ідеальних моделей — біда, та й годі.

3. Майбутнє якості життя соціуму значною мірою визначає тип соціально-політичної системи, а також фаза, в якій вона перебуває (зародження, піднесення, зрілість, деградація, розпад)¹.

Процедури передбачення стану якості життя населення України в майбутньому наражаються на надзвичайно важливу і важко здолати за сучасних умов перешкоду. Ідеться саме про те, що в кожній СПС є свої, властиві тільки цій СПС можливості, межі й особливості поліпшення якості життя. Відтак, перед тим, як братися за передбачення якості життя в Україні, корисно на підставі експертних процедур чітко проробити поняттєве розуміння якості життя в рамках різних типів соціально-політичної системи, а звідти — визначити майбутній напрямок трансформування чинної СПС України. Хто це має зробити — питання відкрите.

Однак наявний сьогодні в Україні суспільно-політичний устрій влаштує, за даними всеукраїнського опитування “Громадська думка–2007”, лише 4,4% українських громадян. Більш як третина (37,4%) їх вважають, що його потрібно поступово покращувати реформами. Четверо з десяти жителів України (41,5%) заявили, що суспільно-політичний устрій країни належить змінити радикальним шляхом. Це свідчить про неприйнятність для суспільства чинної влади (гранично-критичний показник частки громадян,

¹ У 1966 році під керівництвом та за безпосередньої участі Ю.Саєнка був розроблений прогноз чисельності учнів по класах та розвиток мережі загальноосвітніх шкіл України по сільській та міській місцевості України до 2006 року. Прогнозні дані підтверджувались з відхиленням +/-5% до кінця 1980-х років. Після розпаду СПС Радянського Союзу, тобто в новій СПС цей прогноз втратив всякий сенс.

які виступають за кардинальну зміну політичної системи, становить у світовій практиці 40% [Апокин, 2003: с. 80]). Отже: (1) сценарій за обіцянками партій та окремих кандидатів (наприклад, різко підняти пенсії до 500, а зарплату — до 1000 євро) змальовує захмарну картину якості життя; (2) сценарій, ґрунтований на реаліях, дасть надто песимістичну картину.

Зважаючи на непевності (а) з бюджетом України на 2013 рік; (б) з курсом гривні; (в) з ціною політикою та на інші чинники чинної СПС та картини соціально-економічного та соціокультурного життя, єдиним плідним підходом до сценарного передбачення якості життя в Україні на найближчі 2–3 роки (в жодному разі не далі!) залишається метод експертного “мозкового штурму”. В Інституті соціології НАНУ вже набуто багаторічний досвід щодо цього.

Деякі висновки

Якість життя окремої людини, соціальної групи, країни та людства загалом є основним, узагальненим і підсумковим показником результатів людської діяльності.

Подане у статті дослідження, на наш погляд, є лише початком складного шляху побудови інтегрального показника якості життя. При цьому замало обчислювати якість життя і впорядковувати окремі групи, регіони, країни за рангом — треба визначити, в якій зоні порогових значень перебуває кожен об’єкт порівняння. Вінцем методологічних та операційних розробок концепції та моделі розрахунку індексу якості життя має стати систематизований набір статистичних (об’єктивних) та соціологічних (суб’єктивних) показників.

Отже, від наявного нині несистематичного набору суб’єктивних даних доцільно перейти до Соціологічного моніторингу якості життя (СМЯЖ), в якому всі заново розроблені та узгоджені з об’єктивними показниками смисли та шкали суб’єктивних показників мають зорганізуватися в єдину для всіх країн соціологічну анкету. Україна має всі шанси бути піонером серед інших країн, оскільки приділяє особливу увагу проблемам обґрунтування значущості індексу якості життя як узагальненої оцінки людського розвитку; визначення мінімального набору об’єктивних та суб’єктивних чинників якості життя за критеріями смислової повноти інформаційного забезпечення і розроблення та експериментального запровадження СМЯЖ.

Інститут соціології НАН України має багаторічну практику ведення соціологічних моніторингів за щорічними опитуваннями починаючи з 1992 року. Тож доцільно саме йому доручити цю відповідальну роботу.

Конструктивне передбачення індексу якості життя на майбутнє вимагає розв’язання певних базових проблем методологічного та практичного характеру. Наразі залишається можливість задіяння методу експертного “мозкового штурму”. Для цього, звісно, потрібен додатковий час і, можливо, додаткова інформація, а також обов’язкове включення в команду експертів поряд із науковцями, громадськими діячами ще й ключових управлінців місцевого та національного рівня.

ДОДАТОК А

Проект структури УСМЯЖ

1. Здоров'я

- 1.1 . Загальний стан власного здоров'я.
- 1.2 . Можливість отримання якісного обстеження і діагностування в поліклініках.
- 1.3 . Можливість отримання якісного лікування в лікарнях.
- 1.4 . Можливість купівлі необхідних ліків в аптеках за доступними цінами.
- 1.5 . Співвідношення суми грошових витрат на повноцінне лікування (включно з ліками) з можливостями сімейного бюджету.
- 1.6 . Імовірність покращення медичного обслуговування у системі охорони здоров'я.
- 1.7 . Імовірність покращення стану здоров'я завдяки ліпшому медобслуговуванню.

2. Добробут

- 2.1 . Можливості сімейного бюджету забезпечити достойне життя.
- 2.2 . Матеріальний стан сім'ї.
- 2.3 . Імовірність покращення матеріального стану сім'ї.

3. Зайнятість

- 3.1 . Характер зайнятості за сферами діяльності.
- 3.2 . Відповідність характеру нинішньої роботи кваліфікації і бажанням зайнятого.
- 3.3 . Ймовірність втрати роботи.
- 3.4 . Можливості підвищення кваліфікації чи перекваліфікації.
- 3.5 . Можливості знайти будь-яку нову роботу (у разі її втрати) у поселенні проживання.
- 3.6 . Можливості знайти роботу за межами місця проживання.
- 3.7 . Наміри знайти роботу за кордоном.
- 3.8 . Імовірність поліпшення ситуації щодо зайнятості.

4. Житлово-побутові умови

- 4.1 . Задоволеність наявними житловими умовами.
- 4.2 . Оснащення житла побутовими умовами.
- 4.3 . Співвідношення суми витрат на житлово-побутові послуги з можливостями сімейного бюджету.
- 4.4 . Імовірність поліпшення житлово-побутових умов.

5. Екологічна ситуація

- 5.1 . Загальна екологічна ситуація у поселенні проживання.
- 5.2 . Стан річок, водойм.
- 5.3 . Стан ґрунтів, рослинності, лісів.
- 5.4 . Стан повітря у поселенні проживання.
- 5.5 . Санітарний стан дворів, вулиць, площ тощо у поселенні проживання.
- 5.6 . Імовірність поліпшення екологічної ситуації.

6. Безпека

- 6.1 . Рівень безпеки стосовно природних чи техногенних аварій чи катастроф.
- 6.2 . Рівень безпеки стосовно нападів і пограбувань у мікрорайоні проживання.
- 6.3 . Застрахованість життя.

- 6.4. Застрахованість житла, майна тощо.
- 6.5. Можливості забезпечити прожиток сім'ї хоча б впродовж 6-ти місяців в разі втрати роботи чи здоров'я.
- 6.6. Імовірність поліпшення безпеки в життєво важливих сферах.

7. Дозвілля і відпочинок

- 7.1. Можливості провести дозвілля у культурно-просвітницькій мережі поселення проживання.
- 7.2. Можливості участі у творчих самодіяльних колективах і закладах поселення проживання.
- 7.3. Можливості відпочинку в місцях і закладах відпочинку поселення проживання.
- 7.4. Можливості проведення повноцінної відпустки.
- 7.5. Імовірність поліпшення умов дозвілля і відпочинку.

8. Освіта

- 8.1. Задоволеність профілем і рівнем власної освіти.
- 8.2. Можливості підвищення рівня освіти.
- 8.3. Задоволеність наявністю дитячих дошкільних закладів.
- 8.4. Задоволеність якістю навчально-виховної роботи в цих закладах.
- 8.5. Задоволеність обсягом оплати в цих закладах.
- 8.6. Задоволеність наявністю закладів позашкільної роботи.
- 8.7. Задоволеність обсягом оплати в цих закладах.
- 8.8. Задоволеність наявністю загальноосвітніх шкіл.
- 8.9. Задоволеність якістю навчально-виховної роботи в цих закладах.
- 8.10. Задоволеність обсягом оплати в цих закладах.
- 8.11. Задоволеність наявністю вищих навчальних закладів.
- 8.12. Задоволеність якістю навчально-виховної роботи в цих закладах.
- 8.13. Задоволеність обсягом оплати в цих закладах.
- 8.14. Співвідношення витрат на навчання і виховання дітей у всіх закладах освіти з можливостями сімейного бюджету.
- 8.15. Можливості сім'ї дати дітям бажану освіту і професію.
- 8.16. Імовірність поліпшення стану системи освіти.

9. Демократичне управління

- 9.1. Дотримання Кабінетом Міністрів демократичних принципів управління.
- 9.2. Дотримання Адміністрацією Президента демократичних принципів управління.
- 9.3. Дотримання Верховною Радою демократичних принципів управління.
- 9.4. Дотримання судовою системою демократичних принципів управління.
- 9.5. Дотримання органами місцевої влади демократичних принципів управління.
- 9.6. Ступінь вирішення життєво-важливих проблем громадян при їхньому зверненні до управлінської структури.
- 9.7. Свобода думок, висловлювань і протестів.
- 9.8. Свобода і незалежність ЗМІ.

10. Участь у суспільному житті

- 10.1. Членство громадян у політичних партіях, рухах та інших громадських організаціях.
- 10.2. Участь громадян в актах взаємодопомоги та взаємопідтримки.

- 10.3. Участь громадян у зверненнях до органів влади щодо правопорушення та подання пропозицій поліпшення ситуації.
- 10.4. Участь громадян у акціях протесту: мітингах, демонстраціях тощо.
- 10.5. Участь громадян у виборах.
- 10.6. Ступінь наявності у суспільстві умов для участі громадян у суспільному житті
- 10.7. Імовірність поліпшення умов для участі громадян у суспільному житті.

11. Соціальна захищеність

- 11.1. Рівень захищеності здоров'я людини і нації від певних чинників.
- 11.2. Рівень захищеності житлово-побутових умов від певних чинників.
- 11.3. Рівень захищеності на робочому місці (охорона праці).
- 11.4. Рівень захищеності від безробіття.
- 11.5. Рівень захищеності від збідніння.
- 11.6. Рівень суспільної підтримки ціннісно-нормативного базису морально-етичного клімату.
- 11.7. Рівень суспільної підтримки та збереження етнічної культури.
- 11.8. Рівень захищеності державної української мови.

12. Задоволеність життям

- 12.1. Задоволеність загалом тим, що життя склалося відповідно до власних здібностей, професії, інтересів та вподобань.
- 12.2. Розрахунковий індекс задоволеності за різними аспектами якості життя, що відображені в інших сферах (доменах) моніторингу.
- 12.3. Імовірність зростання задоволеності життям.

Джерела

Апокин И.А. Реформы в России / Апокин И.А. — М. : Юниверс, 2003. — 136 с.

Беляева Л.А. Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпретации / Л.А. Беляева // Социологические исследования. — 2009. — № 1. — С. 33–42.

Мигранова Л.А. Развитие содержания категории качество жизни населения [Electron resource] / Л.А. Мигранова. — 2008. — Mode of access : http://www.isras.ru/abstract_bank/1210052320.pdf

Ноль Х.-Г. Исследование социальных показателей и мониторинг: методы измерения и анализа качества жизни / Х.-Г. Ноль // Социальное неравенство. Изменения в социальной структуре: европейская перспектива / [Центр независимых социологических исследований]; под ред. В. Воронкова, М. Соколова; пер. с нем. — СПб. : Алетей, 2008. — С. 58–83.

Costanza R. An Integrative Approach to Quality of Life Measurement, Research, and Policy [Electron resource] / [R. Costanza, B. Fisher, S. Ali et al.] // Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society. — 2008. — Vol. 1, N°1. — Mode of access : <http://sapiens.revues.org/index169.html#article-169>.

Dissart J.-C. Quality of life in the Planning Literature [Electron resource] / J.-C. Dissart, Steven C. Deller // Journal of Planning Literature. — 2000. — 15; 135. — Mode of access : <http://jpl.sagepub.com/cgi/content/abstract/15/1/135>.